

УДК 343.01

Н.В. НЕСТОР, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Ключові слова: злочинець, конфлікт, потерпілий, посередництво, примирення, угода

Визначальним елементом демократизації України та її інтеграції в Європейське співтовариство є осмислення та подальша імплементація у вітчизняну правову систему загальновідомих міжнародних стандартів, особливо в сфері кримінального судочинства, зокрема, програм відновного правосуддя. Основною метою зазначених програм є відновлення справедливості та збалансування потреб потерпілого, правопорушника та суспільства громади [1, с.11].

Аналіз юридичної літератури свідчить, що дослідження поняття та форм відновного правосуддя висвітлено в працях: Х.Д. Алікперова, Х. Бесемера, Р. Буша, Л.В. Головка, В.В. Землянської, Х. Зера, Л.М. Карнозової, Г. Мате, Р.Р. Максудова, М. Райта та ін. Набутки цих авторів мають велике наукове і практичне значення, разом із тим, питання доцільності застосування програм відновного правосуддя та перспектив його впровадження в правову систему висвітлено в них недостатньо. Тому метою даної статті є визначення правової та соціальної суті відновного правосуддя, характеристики його основних принципів та форм. Новизною даної роботи є розкриття поняття відновного правосуддя та характеристика основних принципів його базування.

Більшість країн світу одним із напрямків свого розвитку ставить питання визначення та застосування ефективних шляхів боротьби зі зростанням рівня злочинності. Переважною реакцією держави на вчинений злочин є застосування до особи, яка його вчинила, покарання у вигляді позбавлення волі. В той же час, даний вид покарання не тільки не виправляє злочинця, не зменшу соціальну на-

пругу в суспільстві, а навпаки призводить до зростання рівня злочинності.

Каральне спрямування кримінального процесу прямо пов'язано з трактуванням події злочину як порушення законів держави, а не спричинення шкоди конкретним людям та їх відносинам. Потерпілі взагалі несуть подвійну шкоду: по-перше, безпосередньо від злочину та, по-друге, від карального способу побудови правосуддя, який не дозволяє комплексно вирішувати їх проблеми.

Крім того, не варто переоцінювати значення кримінальної репресії, бачачи в ній запоруку успіху у боротьбі із злочинністю. Кримінальне покарання не виконує свого призначення – не виправляє злочинців, а служить швидше дезорганізуючою силою, негативно впливаючи на підсвідомість злочинців.

Розуміння цих проблем змусило людство до пошуку альтернатив кримінальній юстиції.

В період з 1982 по 1995 р. Вищий міжнародний інститут кримінально-правових наук (м. Сіракузи, Італія) провів за підтримки Міжнародної асоціації кримінального права п'ять семінарів з приводу порівняльного вивчення глобальних кримінально-правових проблем. На одному з них розглядалося питання прискорення кримінального процесу в порівняльному праві. Узагальнення чотирнадцяти національних доповідей (Бельгія, Великобританія, Єгипет, Італія, Канада, Нідерланди, Польща, Португалія, Російська Федерація, США, Франція, Швейцарія, Японія), а також доповідей на основі зведених матеріалів стосовно правових сімей та матеріалів міжнародних органів (зокрема, Європейський суд з прав людини в Страсбурзі) дозволило визначити типові сучасні механізми забезпечення прискорення кримінального процесу, які за своєю юридичною природою полягають або у вдосконаленні процесуального порядку провадження по справі в межах існуючої системи, або в зменшенні кримінального процесу. Одним із прикладів другого механізму є створення різних правових конструкцій, що є альтернативними способами вирішення кримінально-правових конфліктів.

Однією з таких альтернатив стало відновне правосуддя – новий підхід до вирішення конфліктів, спрямований на відновлення справедливості та збалансування потреб потерпілого, правопорушника та суспільства громади.

Відновне правосуддя свій початок бере з сімдесятих років ХХ століття. Англійський дослідник Гай Мастерс зазначає, що першу спробу застосування відновного правосуддя було зроблено в Канаді в 1974 році, коли за фактом скоєння вандалізму представник громадської організації запропонував судді, щоб правопорушники зустрілися з 22 потерпілими та обговорили можливості щодо того, як відшкодувати заподіяні злочином наслідки. В результаті проведеної зустрічі правопорушники погодилися, яким чином компенсувати втрати потерпілих [2, с.12].

Продовженням даної ініціативи стала організація в 1975 році в місті Китченері (Канада) «Проекту примирення між потерпілим та правопорушником», який полягав у можливості зустрічі сторін для примирення. Проте, в Європі (Австрія, Великобританія, Ірландія, Норвегія, Німеччина) концепція медіації почала впроваджуватися лише в середині 80-х років. Перші проекти просувалися повільно, проте вони отримали поштовх на основі використання досвіду Австралії та Нової Зеландії.

На даний час понад 80 країн світу в своїй практиці використовують одну з форм відновного правосуддя [3, с.2], а кількість існуючих організацій, які впроваджують моделі відновного правосуддя на теренах Європи, США, Канади, Нової Зеландії, Австралії, Південної Африки, наближається до тисячі. Хоча в більшості країн впровадження відновного правосуддя є лише своєрідним експериментом чи застосовується на рівні окремих судів або територій, проте все більше людей схвально висловлюються щодо даного явища.

На теоретичному рівні відсутня однаковість щодо розуміння суті відновного правосуддя та основних його складових.

Одним із найбільш вживаних визначень відновного правосуддя є запропоноване Тоні

Маршаллом розуміння відновного правосуддя як процесу, за допомогою якого сторони, втягнуті у злочин, спільно вирішують як поводитись з його наслідками та які висновки зробити на майбутнє [4, с.5].

Одне із визначень відновного правосуддя запропоноване британським Консорціумом по відновному правосуддю (Restorative Justice Consortium) в 1998 році, і полягає в тому, що воно спрямовано на гармонізацію інтересів потерпілих і місцевої спільноти з майбутньою реінтеграцією правопорушника в суспільство, шляхом ефективної участі всіх сторін процесу правосуддя [1, с.21].

Основна теорія відновного правосуддя була запропонована американським правником і кримінологом Говардом Зером в середині 90-х років ХХ століття – одним із перших практиків і науковців в цій сфері. Відправним пунктом в його розумінні є те, що відновне правосуддя заохочує участь всіх сторін – потерпілого, правопорушника та суспільство. Не менш важливими залишаються питання «як?» проходить діалог та «хто?» надає підтримку потерпілому та правопорушнику.

Англійський вчений Е. Ешуорт виділяє «парадигму покарання» та «відновну парадигму», суть останньої полягає в тому, що завданням кримінальної юстиції повинно бути не покарання винного, а відновлення права особи, що постраждала від злочину [5, с.579].

Відповідно до Декларації «Основні принципи використання програм відновного правосуддя в кримінальних справах», прийнятої Економічною й Соціальною Радою ООН 24.07.2002 року, програми відновного правосуддя полягають у залученні та активній участі всіх людей, інтереси яких зачіпає злочин, у роботі з вирішення проблем, що виникли, за допомогою посередника – справедливої та безсторонньої третьої сторони. Результатом повинна стати угода (договір) в якій фіксується послідовність конкретних дій правопорушника, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі та сприятливого відновленню її репутації в найближчому для неї соціальному оточенні.

Для остаточного розуміння відновного правосуддя та його відмінностей від офіційного кримінального судочинства слушно на-

вести позицію Г. Зера, висвітлену в підручнику «Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя» [6, с.168-169]:

Розумне правосуддя	
Традиційне правосуддя	Відновне правосуддя
Встановлення вини в центрі уваги	Розв'язання проблеми в центрі уваги
Зосередженість на минулому	Зосередженість на майбутньому
Потреби вторинні	Потреби первинні
Ключовими фігурами є держава та правопорушник	Ключовими фігурами є потерпілий та правопорушник
Страждання потерпілих ігноруються	Страждання потерпілих проголошено і визнано
Держава діє активно; злочинець – у пасивному стані	Злочинець бере участь у розв'язанні ситуації
Викриття і засудження правопорушника	Викриття і засудження злочину
Зв'язок правопорушника з громадою слабка	Інтеграція правопорушника з громадою посилюється
Стосунки між правопорушником та потерпілим не беруться до уваги	Стосунки між правопорушником та потерпілим – у центрі уваги

Виходячи з суті та призначення відновного правосуддя, можна визначити ключові принципи, що покладені в його основу:

– *визнання важливості почуттів та потреб потерпілого*, що проявляється в можливості для потерпілого розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку;

– *прийняття правопорушником відповідальності* за спричинену шкоду, що передбачає визнання власної провини та готовість до відшкодування нанесених збитків;

– *активне залучення сторін* – надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятних для них рішень. Даний принцип проявляється також в тому, що саме сторони є компетентними у вирішенні проблеми;

– *запобігання повторному вчиненню злочину*, що зумовлено тим, що будь-яка програма відновного правосуддя має своїм завданням не лише реагування на злочин, але й визначення його основних детермінантів та можливих шляхів їх подолання;

– *добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін*. Будь який процес відновного правосуддя буде ефективним

лише за умови добровільної згоди сторін на їх участь. Даний принцип проявляється також в тому, що як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитись від даної процедури на будь-якому її етапі;

– *нейтральність посередника*, який повинен неупереджено сприймати інтереси та почуття обох сторін і активно допомагати їм чітко зрозуміти та сформулювати власні інтереси;

– *конфіденційність* – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома, без згоди іншої сторони.

Основоположники ідей відновного правосуддя Г. Зер [6, с.202] та М. Райт [7, с.258] зазначають, що відновне правосуддя може існувати в таких основних формах:

– програми примирення (або посередництво, медіація) між потерпілою стороною та правопорушником, де крім сторін приймає участь нейтральний та неупереджений посередник (медіатор);

– сімейні конференції (family group conferencing), що застосовуються переважно до неповнолітніх і в яких беруть участь також члени сім'ї сторін, родичі;

– кола правосуддя (sentencing circles) – ко-

ло осіб, що приймає участь у зустрічах ще більше і включає представників громади, а також представників суду та прокуратури.

Таким чином, відновне правосуддя є формою правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином. Дана мета досягається шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання, щодо наслідків вчиненого та їх впливу на майбутнє. Тим самим створюються умови для соціальної реінтеграції правопорушника, відновлення прав потерпілого, зменшення рецидивізму та кількості кримінальних покарань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айртсен И. Реконструкция связей в обществе – медиация и восстановительное правосудие в Европе / [И. Айртсен, Р. Маккей, М. Райт и др.]; пер. с англ. – К. : Издатель Захаренко В. А., 2008. – 183 с.

2. Землянська В. В. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинст-

во України : посібник / В. В. Землянська, Л. Б. Ільковець, В. Б. Сегедін. – К. : Видавець Захаренко В. О., 2008. – 168 с.

3. Van Ness D. An Overview of Restorative Justice around the World. Report presented at the 11th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, 18-25 April 2005. – 17 p.

4. Marshall T. Restorative Justice: An Overview. – A Report by the Home Office. Research Development and Statistics Directorate. – London, 1998. – 36 p.

5. Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice // The British Journal of Criminology. – Centre for Crime & Justice Studies, 2002. – № 42. – P. 578–595.

6. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя / Г. Зер ; пер. з англ. М. Яковлева. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 224 с.

7. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости / М. Райт ; пер. с англ. – К. : Издатель Захаренко В. А., 2007. – 304 с.

Нестор Н. В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя / Н. В. Нестор // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 330–333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nnvfvp.pdf>

Висвітлюється ідея відновного правосуддя як нового підходу до розв'язання кримінальних ситуацій у місцевих громадах та суспільстві в цілому. Описано теоретичні засади відновного правосуддя, його базові принципи та найпоширеніші моделі: сімейні конференції, кола правосуддя та медіацію потерпілого і правопорушника або процедуру примирення.

Нестор Н.В. Понятия, принципы и формы восстановительного правосудия

Освещается идея восстановительного правосудия как нового подхода к решению криминальных ситуаций в местных общинах и обществе в целом. Описаны теоретические основы восстановительного правосудия, его базовые принципы и распространенные модели: семейные конференции, круги правосудия и медиации потерпевшего и правонарушителя или процедуру примирения.

Nestor N.V. The Concept, Principles and Form of Restorative Justice

The idea of regenerative justice as new approach to the decision of criminal situations in local communities and a society as a whole is shined. The main part of the article is dedicated to the theoretical overview of the restorative justice approach and its basic principles, the brief description of the main practical models of the restorative justice like the family conference, justice circles, and victim-offender mediation programs.